

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ЖАС ҒАЛЫМДАР КЕҢЕСІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2016» атты
XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2016»

PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION - 2016»

2016 жыл 14 сәуір
Астана

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2016»
атты XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2016»**

**PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2016»**

2016 жыл 14 сәуір

Астана

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

Ғ 96

Ғ96 «Ғылым және білім – 2016» атты студенттер мен жас ғалымдардың XI Халық. ғыл. конф. = XI Межд. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2016» = The XI International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2016» . – Астана: [http://www.enu.kz/ru/nauka/ nauka-i-obrazovanie/](http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/), 2016. – б. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-764-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

ISBN 978-9965-31-764-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2016

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ЖЕР САЯСАТЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Г.Ә. Ықыласова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің студенті, Астана қ.,
Ғылыми жетекші: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры
М.Іліпов

Қазақтың ұлы ақыны, ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері, қазақ халқының ХХ ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы, Алашорда өкіметінің мүшесі - Ахмет Байтұрсынұлы. Ол өзінің ғылыми еңбектерінде, поэтикалық және публицистикалық шығармаларында қазақ халқының саяси-әлеуметтік, экономикалық және шаруашылық өмірі жайлы сөз қозғайды.

Ахмет Байтұрсынұлының қазақтың саяси-экономикалық және тұрмыс жағдайларында жазған шығармаларында жер жайы туралы ойлары - өте өзекті мәселелердің бірі. 1905 жылы жер мәселесі, қазақтың өз жерін өзіне қайтару жөнінде патшаның атына хат жазушылардың бірі болады. Жер мәселесін көптеген мақалаларына арқау еткен («Қазақ жерін алу турасындағы нұсқа» (1913 ж.), «Жер жалдау жайынан» (1913 ж.), «Көшпелі әм отырықшы норма» (1913 ж.), т.б.). Себебі, «қазақ демократиялық интеллигенциясы үшін әр уақытта ең негізгі мәселе — жер мәселесі болды. Патша үкіметі, оның мұрагері болған Уақытша үкімет, ең соңында Кеңес үкіметі мен қазақ демократиялық интеллигенциясы арасындағы кейде ашық, кейде астыртын жүріп отырған күрес, арбасулардың түп-тамыры, қайнар көзі осы жер мәселесі еді. ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде бұл мәселенің қазақ елі үшін қоғамдық маңызын ғылыми тұрғыдан өз дәрежесінде көтеріп және терең түсіндіріп берді» [1, 199 б.]. Ғалымның жер үшін шырылдауының себебі: жер – біздің ең басты байлығымыз, елдігіміздің белгісі.

Патша үкіметі қысымының әсерінен ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында қазақ халқының ішінде туған жердің қадіріне жете алмай, ата-бабаларымыз аманат етіп кеткен жерімізге салғырттықпен қарап, өз басының қамын ойлаушылар көбейді. Соның кесірінен ұлан-байтақ жерімізге көз тігушілер сансыз қаптап кетті. Сөйтіп, жерімізден айырыла бастадық. Тек өзім деген өзімшілдердің бұл ісі қайраткердің шамына тиіп, ашу-ызасын туғызды. Бұл жөнінде «Жер жалдау жайынан» мақаласында қатты ренішпен былай сөз етеді: «Қазақ жерінің тұтқасының екі ұшы екі қолда: бір ұшы қазақта, екінші ұшы орыста. Әдіс қылған жағы ауыстырып алып жатыр, бос ұстаған жағы айырылып қалып жатыр. Жерді қолында қатты ұстау, бос ұстау қазақтың өздерінен. Оған біз не істерміз?» [2, 160 б.], - деп күйіне жазады. Яғни, қазақтардың соншалықты деңгейде бас пайдасы үшін ұсақталып кеткенін айтып отыр. Сол кездегі ауыл басшылары – ауылнайлардың өз пайдасын ойлап, жер сату арқылы байлыққа қол жеткізгісі келді. Солардың ісі қарапайым қазақтарға үлгі бола бастады. Осы туралы ұлы ұстаз ашына былай суреттеді: «... жұрт қамын ойлайтын қазақтың бас адамдарына жұрт пайдасынан гөрі өз пайдалары жақынырақ болды. Жұрт келер зарарға қарамай, өздерінің жер сатып, байып алғанын артық көрді. Бір жағынан, кәкімдер қазақ жерін қорып бұйрық шығарып жатқанда бір жағынан, мұжықтар мен қазақтар кәкімдерден жасырын жерді бірі сатып, бірі алып жатты. ... атқа мінерлер пысықсынған адамдарының жер сатуды кәсіп қылмағаны бар ма екен? Болса, ауылнайлардың жұртты сыртынан сатып, іс қылатындарын былай қойып, жай қазақтарды алғанда да жер сатпайтындары аз болса керек. Жер сату қазаққа әдет болып кетті. «Ауру қалса да әдет қалмайды» деген, сол жер сату әдетін жер мол болса да, жер тар болса да тастамайтын көрінеді» [2, 161-162 б.], - деп пайдакүнемдердің әрекетін әшкерелеп жазады.

Сондай-ақ, бұл мақаласында автор бейшара күйге түскен халықты осы жағдайға итермелеген қандай себептер екенін іздестіреді. Іздестіре келе, себепкер – қазақтардың өзі деп көрсетті: «Қазақ жеріне мұжықтарды шақырып кіргізген, үкіметтен бұрын, қазақтардың өздері емес пе еді? Қазақты бағып тұрған кәкімдердің көбі келген мұжықтарды орнықтырмай, көшіргендері де болған. Дала уәлаятының генерал-губернаторы Колпаковский қазақ жері өздеріне де тар, мал жайуға жер жетпеген соң, қазақ орыстардан әм Тобыл губерниясындағы орыс жерлерін жалдап, мал жайып отыр деп көрсеткен. Бірақ қазақтардың өздері келген мұжықтарға жерін беріп, құшағын жайып, қойнын ашып, қабыл алып отырған соң, Колпаковскийдің қазақ жерін қорғап, қызғанғаны босқа қалған. 1888-ші жылы 17-ші мартта шыққан генерал-губернатордың бұйрығында Семей облысында еш жерге мұжықтар қала салушы болмасын деген» [2, 161 б.]. Дегенмен, Колпаковскийдің бұйрығына қарамастан, бай қазақтар жасырын түрде орыстарға жерін сатып, ал жағдайы жоқтары жерсіз қалғанын айтады.

Осы ойын жалғап, қарастырып отырған мақалада жерді жалға беру мәселелерін де жан-жақты қамтыған. Ресми деректерге сүйене отырып, ұлт жанашыры патша үкіметінің жергілікті өкілдерінің қулықтарын ашады. Мысалы, «Қостанай уезінде Кеңарал болысында Шербина нормасы бойынша «излишке» (артық жер) жоқ еді. Артық жер болмаған соң, жер жалдау болмасқа керек еді. Қазақтар, жері артық болмаса да, жалдаудан тоқталған жоқ. Шербина есебінше, бір мұжық қондырарлық жер болмасқа тиіс, қазақ ол жерге екі поселка қондырып отыр. Каменский әм Белоайрайский поселкалар, Шербина есебі бойынша, жер жоқ кезінде келіп түскен. Оған орын тауып беріп қондырып отырған переселен шенеуніктері емес, қазақтардың өзі. Каменский поселка болған жерге 1891-ші жылы бір үй орыс қазақтан жер жалдап келіп отырған. 1891-ші жылы және бір үй келіп қосылған. 1897-ші жылы бұрынғыларға екі үй келіп қосылған. 1889-шы жылы 24 үй келген, 1900-шы жылы 179 үй келген. Белоайрайский поселка тұрған жерге 1899-шы жылы 10 үй келіп, қазақтан жер жалдап орныққан, 1900-шы жылы 63 үй келіп қосылған. Осы күнде сол екі поселкада 700 шамалы үй бар, бұлардың бәрі де «излишке» жоқ кезінде келіп орнағандар. Переселен шенеуніктері бұларға жер кесіп берерде, қалай берерін білмей, қысылған. Мұжықтарға беруге норма бойынша «излишке» жоқ. «Излишке» болмаса, қазақ жерін алуға жол жоқ. Орнығып қалған екі поселкадағы 700 үйді көшіру ретін тағы тапбайды. Ақырында жолдан тысқары жан басына 5 десетинадан жер кесіп берген. Қазақтар өздері қондырмаса, сол екі поселкаға берілген жерлер – даусыз қазаққа қалатын жерлер. Қостанай уезінде Меңдіғара болысында норма бойынша «излишке» жоқ еді. Оған да орыс зайымкаларын қазақтардың өздері түсірді, мысалы, Гребенкин зайымкасы оғайрилары. Оларға да жоғарғы екі поселке сияқты жер берілді» [2, 162 б.], - деп жазып, қазақтардың өзі кінәлі екеніндігіне айқын дәлелдемелер келтіреді.

Ахаңның бұл еңбегінде тағы бір қатты өкінер жайы жазылған. Ол – қазақтардың еңбек етпей, пайда табу жолдарын көздеуге тырысуы. Бұл хақында былай деп айтылған: «Қазақтарға еңбексіз табылған мал керек» [2, 164 б.]. Байлардың қаншалықты жатыпішер, жалқау, «ауырдың үстімен, жеңілдің астымен жүріп өтер» қасиеттерін айтады.

Алаш зиялысы, ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының аталған еңбектеріндегі ең басты мақсаты және шешілмей жатқан даулы мәселелерді шешу жолы – қарапайым қазақ қауымының сауатын ашып, кезіндегі қабылданған заңдармен, бұйрықтармен таныстыру: «Жалпақ жұрттың бәрі болмаса да, жалғыз-жарым болса, пайдаланар деген ниетпен қазақтың жерін алу турасындағы шыққан низам (жарлық), бұйрықтарды қазақшаға аударып, бірте-бірте жұрттың құлағына тигізбек ойым бар» [4, 151 б.], - деп қарапайым халықты сауаттандыру мақсатында 1909-шы жыл, 9-шы иуінде министрлер соуетінің бұйрығымен, 1882-ші және 1888-ші жылдардағы генерал-губернатор Колпаковскийдің бұйрықтарымен таныстырады [2, 161 б.; 3, 152 б.].

Қайраткер қазақтарға жер дауына қатысты көшпелі және отырықшы нормалармен өмір сүру турасында да ойланарлық сөздер айтады және сол нормалардан туған қиындықтарды шешу жолдарын айқын көрсетеді: «Отырықшы нормамен күн көрерлік

болсын, болмасын, отандас орыстарға қарасалық десеңдер, отырықшы нормамен алып, жерлерінді орысқа көбірек қалдырыңдар. Жоқ, оны алып күн көре алмаспыз десеңдер, көшпелі нормасын алыңдар» [4, 166 б.]. Ахаңның өзі айтпақшы «Берушіге бес көп, алушыға алты да аз». Сондықтан жағымдысын ойлау керек.

Қорытындылап айтар болсақ,, Ахаңның айтқысы келген ойы: «Әркім жалғыз өзім демей, өзгелер жайын да ойлап, пейілін кеңге салып іс етпесе, жұрт жұмысы түзелмейді» [2, 164 б.] және халықтың ауызбіршілікте, ынтымақта өмір сүргенін қалайды. Ол туралы былай қамығып, ұрандата жазады: «... қазақтың бас адамдары! Әуелі, сіздер адаспаңыздар, адаспас үшін ақылдасып, ойланып, ынтымақпен іс етіңдер» [4, 167 б.]. Сондықтан, «Алдыңғы арба қалай жүрсе, соңғы арба солай жүреді» дегендей, еліміздің бетке ұстар азаматтары жөнді іс қылып, төменгі буынға үлгі болуы керек.

Алаш ардақтысының сонау XX ғасырда қозғап отырған жер дауы қазіргі заманда егеменді Қазақстан Республикасында маңызды мәселелердің бірі болып отыр. «Жер мәселесі – қазақтың тірі я өлі болуының мәселесі» деп Ахаң өз сөзінде айтып кеткендей, бабаларымыздан аманат боп жеткен ұларақтай жерімізді қорғау, аялау, сақтау - әрбіріміздің борышымыз.

Аннотация

В научной статье рассматриваются экономические идеи Ахмета Байтурсынова по одной из самых острых экономических проблем – земельных отношениях. Основоположник современного казахского языка и один из лидеров Алаш-Орды уделял данной проблеме самое пристальное внимание. Его мысли по земельному вопросу не утратили свою актуальность на современном этапе развития Республики Казахстан.

Resume

In the scientific article discusses the economic ideas of Ahmet Baitursynov in the one of the most pressing economic problem-land relations. The founder of modern kazakh language and one of the leaders of Alash paid a great attention to this theme. His thoughts on the land problem has not lost its relevance in the present stage of development of the Republic of Kazakhstan.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жанпеисова Ж., Тенисбаев К. Казахская национальная интеллигенция в востании 1916 года /- Алматы: Жалын, 1997.- 134
2. А. Байтұрсынов. «Жер жалдау жайынан» мақаласы.-1913 жыл. Бес томдық шығармалар жинағы.-4-т. Әліппелер мен мақалалар жинағы.-Алматы: «Алаш», -2006.-320 бет.
3. А. Байтұрсынов. «Қазақ жерін алу турасындағы низам» мақаласы.-1913 жыл. Бес томдық шығармалар жинағы.-4-т. Әліппелер мен мақалалар жинағы.-Алматы: «Алаш», -2006.-320 бет.
4. А. Байтұрсынов. «Көшпелі әм отырықшы норма» мақаласы.-1913 жыл. Бес томдық шығармалар жинағы.-4-т. Әліппелер мен мақалалар жинағы.-Алматы: «Алаш», -2006.-320 бет.